

*аспірант кафедри української
літератури
ДЗ «Луганський національний
університет
імені Тараса Шевченка»*

МОТИВ СВОБОДИ – ДОМІНАНТА В'ЯЗНИЧНОЇ ЛІРИКИ ІВАНА САВИЧА

Епохальні події української історії ХХ століття не могли не позначитися на світогляді літературних та культурних діячів зазначеного періоду, а через них – і на всьому літературно-культурному дискурсі доби. Зміна естетичної парадигми сприяла переосмисленню багатьох філософсько-культурних явищ. Відбувся перегляд художньої традиції та стилістичного вираження загальнолюдських цінностей у творах мистецтва. В умовах досить складного українського сьогодні великого значення набуває утвердження нової гуманістики, спрямованої на вивчення складних проблем людського буття, розкритті змісту кожної неповторної візії. Відтак перед сучасними науковцями постає завдання повного переосмислення художньої спадщини вітчизняних письменників з метою переоцінки мистецьких явищ. Самі ж дослідження творчості митців виходять далеко за межі традиційних поглядів, звернені до духовного світу особистості з огляду на її внутрішні проблеми та події, що її оточують.

Тема екзистенції в ліриці митця нині є явищем цілком закономірним, адже авторський міф про життя – це поняття багатоаспектне: погляд у минуле, аналіз подій, вражень, спосіб розгляду суспільних ідей, новин сучасності під кутом зору минулого, звернення до минулого для виявлення в ньому зародків тих тенденцій, що властиві сучасності, погляд на прогресивні соціальні ідеали як на такі, що вже існували. Під час складних і неоднозначних процесів демократизації суспільства стало можливим аналітично-критичне й художнє осмислення сфальсифікованих або замовчуваних фактів історії України. До таких явищ належить творчість Івана Савича Лук'яненка (творчий псевдонім – Іван Савич), поета Луганщини, прозаїка, публіциста, перекладача, автора понад 20 збірок художніх творів.

Будучи досить відомою особистістю не лише на теренах рідного краю, а й далеко за його межами, творчість Івана Савича натепер не дістала всебічної наукової оцінки. Огляд сучасної наукової літератури показав, що найбільш прикметними досягненнями в дослідженні творчості Івана Савича є праці І. Мірошниченка [8], О. Неживого [7], Т. Пінчук [6]. У цих розвідках висвітлено окремі риси еволюції стильової майстерності автора, його художнього світу, віршового інструментарію, творчі здобутки і втрати. Однак нині практично немає літературознавчих досліджень, спрямованих на науковий аналіз особливостей поетики лірики Івана Савича, тому актуальним, на наш погляд, є заявлена тема. Відсутність спроб комплексного дослідження творчості митця у парадигмі регіональної літератури відповідно до її стильових особливостей та ідейно-художнього наповнення пояснюється перш за все неоднозначністю творчої постаті Івана Савича. Тому заявлена тема становить науковий інтерес як у плані розуміння місця поета у становленні регіональної літератури Донбасу, так і у вивченні літературного краснореччя загалом.

Розглядаючи поняття «візія» як комплексне уявлення про певне явище, метою нашої розвідки ми обрали розкриття та аналіз мотиву свободи особистості як домінанти в'язничної лірики Івана Савича. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: теоретично обґрунтувати поняття «мотив», «свобода»; розглянути творчість Івана Савича у літературно-критичній думці; проаналізувати тексти з метою виокремлення особливостей втілення мотиву свободи особистості.

У літературознавстві мотив – «тема ліричного твору або неподільна смислова одиниця, з якої складається фабула (сюжет): мотив відданості вітчизні, жертвності, зради коханого тощо. Мотиви рухають вчинками персонажів, збуджують їхні переживання і роздуми. Тому в аналізі лірики терміни «тема» і «мотив» часто перехрещуються» [1, с. 459]. Словник іншомовних слів подає таке визначення мотиву «мотив (фр., від лат., рухаю) – 1. *психол.* Спонукальна причина дій і вчинків людини, напр., мотив учинку; 2) аргумент на користь чого-небудь» [2, с. 657]. Тобто мотив є внутрішньою рушійною силою, яка спонукає людину до дії, фрагментом загальної картини або об'єкта, що багаторазово повторюється. Роль і художньо-виражальні функції мотиву виявляються у фабулі і сюжеті конкретного твору, в структурі ліричного вірша, циклу, в контексті творчості письменника, в групі типологічно споріднених творів різних письменників.

Нас цікавить вужча дефініція, а саме мотив свободи. Ми будемо потлумачувати свободу як наукову категорію і одне з фундаментальних понять людського буття. Проблема свободи хвилювала багатьох мислителів протягом багатовікової історії людства. У кожну епоху проблема свободи постає і розв'язується по-різному, нерідко в протилежних значеннях залежно від характеру суспільних відносин, від рівня розвитку продуктивних сил, від потреб і історичних завдань. Філософія свободи особистості була предметом дослідження різних філософів: Канта і Гегеля, Шопенгауера і Ніцше, Сартра і Ясперса, Бердяєва і Соловйова, Камю і К'єркегора.

Свобода – це певне соціальне явище. У філософському енциклопедичному словнику подається таке визначення: «свобода – особливий спосіб детермінації духовної реальності. Оскільки духовність є специфічною властивістю людського існування, свобода безпосередньо виявляє себе у людській життєдіяльності, що становить взаємодію духовних (свідомих і несвідомих) і природних (тілесно-біологічних) чинників» [3, с. 570]. Тому свобода

насамперед є усвідомленням можливих меж людської поведінки, які залежать від конкретної ситуації людського індивідуального чи суспільного існування. «За Сартром, ми не обираємо бути свободними – ми засуджені до свободи; засуджена до свободи людина несе на своїх плечах тягар відповідальності за увесь Всесвіт» [3, с. 570]. Тобто людина самою сутністю свого існування приречена на свободу, що є принципом її буття. Для особистості оволодіння свободою – це історичний, соціальний і моральний імператив, критерій її індивідуальності і рівня розвитку суспільства. Обмеження свободи особистості, жорстка регламентація її свідомості та поведінки, зведення людини до ролі простого «гвинтика» у соціальних і технологічних системах наносить шкоду як особистості, так і суспільству. Фактично саме завдяки свободі особистості суспільство набуває здібності не просто пристосовуватися до наявних природних і соціальних обставин оточуючої дійсності, але і трансформувати їх відповідно до своїх цілей. Звичайно, немає і не може бути якоїсь абстрактної, абсолютної свободи людини від природи, суспільства, але разом з тим конкретним матеріальним носієм свободи, її суб'єктом завжди є особистість. Свободу слід розглядати як суб'єктивне почуття, що сприймається та відтворюється індивідом у такій послідовності: свобода вибору → свобода рішень → свобода дії → свобода творчості та самовираження. Саме тому свобода в європейській науковій традиції здебільшого розглядається як «необхідна передумова самореалізації й гармонійного розвитку особистості, як абсолютна соціальна й індивідуальна цінність, предмет суб'єктивних прагнень і сподівань, мета напружених пошуків. Свобода переважно трактується як позитивна значущість і вважається суб'єктивно бажаною для особистості» [4, с. 39]. Ідеал справжньої свободи дає всім без винятку членам людського суспільства максимальну можливість покращити свою натуру. Єдиний спосіб досягти свободи – використання критичного мислення, що відрізняє необхідне від другорядного і випадкового [5, с. 55].

Життєвий і творчий шлях Івана Савича були нелегкими. Бідняцькому синові довелося трудитися з раннього дитинства, в матеріальних нестатках він здобував освіту. Свою творчу діяльність він розпочав у 30-ті роки ХХ століття. Розквіт його поетичного таланту припав на другу половину століття. Друга світова війна перервала його трудову та літературну діяльність. Трагічною була і військова доля письменника. Будучи начальником штабу батальйону, лейтенант Лук'яненко мужньо воював у найгарячіший період війни. У тяжкому бою молодий офіцер був тяжко поранений і потрапив у фашистський полон, а повернувшись, був безвинно репресований і майже на дев'ять років став в'язнем гулагівських таборів у республіці Комі.

Але драматизм долі Івана Савича зовсім не робить його творчість жорсткою. Його поетичний світ добрий і правдивий. Для багатьох творів письменника властиві біографічність, історизм та документалізм, але це не заважає їм бути високохудожніми творами, а емоційна ширість оповіді завжди надає їм загальнолюдських рис [6]. Іван Савич досконало володів усіма формами поетичної творчості – від ліричних віршів до значних поетичних полотен.

В'язнична лірика Івана Савича є чи не найбільш вартісною у доробку поета. У 1989 році у видавництві «Радянський письменник» побачила світ книга табірних віршів Івана Савича, які позначені точним, містким лаконізмом, виразністю змісту і форми. «Моя книжечка «Крізь полярні завої» цілком автобіографічна, домислів тут нема», – згадував автор [7, с. 86]. Вона викликала надзвичайно жвавий та схвальний відгук.

«Це твоя, мабуть, найкраща збірка», – відгукнувся Леонід Новиченко [8, с. 44].

«Книжка ваша – це не лише явище в українській поезії, а й документ великої історичної сили», – писав Віктор Соколов [8, с. 44].

«Мені здається, ви збагатили українську поезію неповторним і дуже драматичним досвідом. Принаймні я досі ні в кого не зустрічав у такій достовірності відтворену полярну ніч, холод самотності», – зазначив Олесь Гончар [8, с. 44].

Абрам Кацнельсон уклав свої враження від книжки в одне речення: «Ці твої вірші писані кров'ю» [8, с. 44].

«Книжку вже перечитала і продумала. Скільки-то треба мати в серці добра, лагідності і віри, щоб не занепасти і не ожесточитись серцем», – пише в листі К. Фролова [8, с. 44].

А друг і колега Валентин Лагода написав коротенький вірш: «Відкрив ти людям серця рани, / Твій біль всього мене трясє. / Дивуюсь я – як ти, Іване, / Міг пережити це усе» [8, с. 45].

Ця збірка спровокована трагічним життєвим досвідом автора. 9 лютого 1948 року Іван Савич був заарештований і засуджений до 25 років сталінських таборів, потім вирок переглянули і термін ув'язнення скоротили до 10 років. У роки перебування в інтинських таборах ГУЛАГу поезія замінила Івану Савичу щоденник. Незважаючи на суворий, іноді аж надто жорстокий досвід, винесений поетом з фронту, з гітлерівських і сталінських таборів, його вірші перейняті органічною добротою, вірою в людину, світлістю почуттів. У них немає особливо вражаючих деталей, тяжких сцен, описів мерзенних знущань, але вони є в художньому і фактичному розумінні свідченням чесної і доброї людини, яку змусили довгі роки безвинно страждати, передають потворність і злочинність сталінщини. А разом з цим силу людської, народної правди, віри і внутрішньої свободи. Саме це показує характер поета і його власне світовідчуття, а не підказані режимом настанови. Симпатію читача викликають людяність, душевна відкритість і дружелюбність, що так яскраво виявлені в ліриці Івана Савича: «Загратований і задротований... / І шинельку солдатську зняли, й ордені / І бушлат арештантський, брудний, нумерований, / Прикрива мої шрами – печатки війни» [9, с. 12].

У поетичних творах періоду ув'язнення на першому плані не опис тюремних буднів та побуту в'язнів, а саме існування людини, котре протікає в умовах насильницького позбавлення елементарних прав і свобод, що перетворює особистість на підсвідомого маргінала без права на самостійність у думках та вчинках: «В голодному фашистському полоні, / В камінному кар'єрі чи в колоні / Не раз одержував я палицю під

крик: / – *Оце тобі проклятий більшовик!...*» [9, с. 13]. Сенс свободи у Івана Савича міститься у бажанні бути господарем самому собі, будувати своє життя залежно від власних потреб і конструктивних рішень, без участі будь-яких зовнішніх сил та втручань, бути знаряддям дії, а не підкорятися чужій волі, додержуватися власних міркувань і свідомих цілей.

Обмеження фізичної свободи стає причиною глибокої внутрішньої кризи ліричного героя, тобто самого автора, породжує почуття безвиході, трагізму, зневіри та абсурдності свого існування: «...*Проклята ніч, тобі кінця нема, / Скувала ти мої думки і мрії, / Лягла тягучо на вуста, на вії, / Безвихідна, як горе, ця тюрма / Мені здається, я вже не людина, / Що змерк, погас навіки погляд мій, / Що став я ночі вічної частина...*» [9, с. 27].

Але водночас усвідомлення абсурдності свого існування, неможливості повної особистої реалізації в умовах позбавлення свободи стимулює у автора пошуки своєї духовної сутності, переосмислення свого попереднього життя шляхом самозаглиблення. У цьому разі обмеження свободи фізичної стає шляхом до усвідомлення свободи внутрішньої, свободи бути самим собою. Така парадоксальна ситуація виразно окреслює антигуманну природу тогочасної тоталітарної системи, у якій формальне ув'язнення особистості стає єдиною можливістю збереження власної автентичної свободи: «...*Сто вартових поставлено до мене. / Ну що ж, нехай вони стоять даремно / І в кляте вічко дивляться щомить, / Старання ті пусті і надаремні – / Творитиму я, доки й буду жити...*» [9, с. 34].

Ув'язнений поет у нелюдських умовах існування обирає шлях боротьби за свою внутрішню свободу шляхом протиставлення їм свого багатого духовного потенціалу: «...*Хай не зривав поет зірок із неба, Та славен тим, що і в тюрмі не скнів*» [9, с. 34]. Для свободи існування, яку вправі обирати людина, треба відгукнутися на поклик власної душі, звернутися до своєї внутрішньої екзистенції. Іван Савич, повністю усвідомлюючи свою самотність, безвихідь і абсурдність існування у антилюдських умовах інтинських таборів ГУЛАГу, зміг зберегти свою внутрішню свободу, вірність собі та тій високій меті, якій присвятив своє життя: «*Ні, я вірю: минуть оці зими, / Мов кошмари в тривожному сні! / Наша вишня весною цвістиме, / І вклонюся я рідній Десні...*» [9, с. 36].

Страшну несправедливість беріївських таборів ГУЛАГу Іван Савич розділив з мільйонами таких же безвинних людей, які в роки війни не шкодували своєї крові в боях за Вітчизну, а потім були оголошені злочинцями. ХХ з'їзд КПРС засудив культ особи Сталіна та безпідставні політичні репресії 30–40-х років. У країні почався процес реабілітації засуджених. У 1956 році був звільнений і Іван Савич. Оскільки свобода не принесла довгоочікуваної радості, його поезія перейнята розчаруванням державною системою, якій було широким віддано кращі роки життя, перед якою навіть війна не захистила своїх синів: «*Не винен, товаришу любий, / Твоєму ув'язненню край. / Ось паспорт, як кажуть, у зуби / І гроші – й додому давай...*» [9, с. 58]. Репрезентована в'язнична лірика «розкриває образ цілої епохи, створений автором з множини деталей, епізодів оцінок, суджень і характеристик, що є більш емоційним, глибоким і точним, ніж історичний факт чи документ, узятий окремо» [10, с. 67].

Внутрішня свобода особистості і боротьба за неї роблять ліричного героя Савича автентичним власній сутності. У поезіях утверджується думка про те, що насправді людину ув'язнити неможливо, насправді ув'язненими є лише ті, хто йде проти себе. Окрім тіла, ув'язненого у тісній камері, у ліричного героя є душа неосязна і вільна.

Мотив свободи Савича проявляється, по-перше, через творчість як форму вільного особистісного самовияву митця, як продуктивний шлях пізнання істини. Митець розглядається як особистість, яка своєю творчістю може перебороти абсурдність вороже налаштованого світу й повернути собі відчуття цілісності, гармонії, а відтак і внутрішньої свободи. «*Творитиму я, доки й буду жити...*» [9, с. 34]. По-друге, через міцний духовний зв'язок ліричного героя з Батьківщиною його вкоріненість у національний культурний простір України стає невичерпним джерелом внутрішніх сил і духовної енергії. Образ рідного краю як символ національного сакрального простору присутній у багатьох поезіях в'язничного періоду: «*Південний вітер лагідно повіяв, / І в мить душа воскресла, ожила... / Це, може, мій далекий рідний Київ / Мені прислав краплиночку тепла...*» [9, с. 38]. Підтримуючи свою національну ідентичність, митцеві та його ліричному герою, відповідно, удається пережити ті нелюдські знущання, які випали на його долю, та зберегти непохитну внутрішню рівновагу і духовну свободу: «*Моя святиня – Київ мій зелений. / Та за один, радянський змістом, віри / Сто вартових поставлено до мене... / ... Старання ті пусті і даремні...*» [9, с. 34]. Ці рядки звучать життєствердно і промовисто, утверджуючи внутрішню силу та свободу автора, що спроможні побороти будь-які перешкоди об'єктивного світу.

Осмилення мотиву свободи в українській літературі є надзвичайно актуальним. У нашій розвідці значений мотив розглянуто та проаналізовано на прикладі в'язничної лірики Івана Савича. Творчість поета мала величезне значення у літературному процесі другої половини ХХ століття, впливала на розвиток українського письменства, культури, суспільно-політичної думки. Поява збірки «Крізь полярні завої» засвідчила непересічність таланту поета, людини з великим життєвим досвідом, митця, який має свій голос, змужнілий у життєвих випробуваннях.

Отже, зазначаємо, що мотив свободи у в'язничній ліриці Івана Савича стає тим плацдармом, на якому розвивається боротьба за збереження автентичної незалежності та індивідуальності митця наперекір об'єктивним зовнішнім обставинам. Думка про те, що душу ліричного героя ув'язнити неможливо, а тіло – лише невелика його матеріальна частка – звучить у в'язничній ліриці Савича досить часто. Внутрішня свобода особистості постає основою художньої системи тюремної лірики Івана Савича і окреслює взаємозв'язок його творів з історико-культурним контекстом другої половини ХХ століття.

Література:

1. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Терамка. К.: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
2. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних сполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. К.: Довіра, 2000. 1080 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук, Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов та ін.; за заг. ред. В.І. Шинкарука. К.: Абрис, 2002. 742 с.
4. Берлін І. Чотири есе про свободу: монографія / Пер. з англ. О.Коваленко. К.: Основи, 1994. 271 с.
5. Берлін І. Філософія свободи. Європа / Предисловіє А. Еткінда. М.: Новое літературне обозрение, 2001. 448 с.
6. Пінчук Т.С. Витоки екзистенційної художності поезії Івана Савича періоду ув'язнення. URL: <http://bo0k.net/index.php>
7. Неживий О. Нелегка доля поета. Жайвори над Луганщиною: Літературні портрети членів Луганської обласної організації Національної спілки письменників України. Частина І. Луганськ: Світлиця, 2004. С. 84–87.
8. Мірошніченко І. Іван Савич (Лук'яненко) Життя та творчість. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2012. 88 с.
9. Савич І.С. Крізь полярні завої: Вірші / Передне слово Л.М. Новиченка. К.: Рад. письменник, 1989. 62 с.
10. Логвиненко Ю.В. В'язнична лірика Миколи Руденка як відображення епохи. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2014. № 1. С. 60–67.

Анотація

А. ЕРМОЛЕНКО. МОТИВ СВОБОДИ – ДОМІНАНТА В'ЯЗНИЧНОЇ ЛІРИКИ ІВАНА САВИЧА

У статті розглядається мотив свободи в збірнику віршів «Крізь полярні завої» регіонального поета Донбасу Івана Савича. У процесі аналізу виявлено, що мотив свободи реалізується, по-перше, через творчість як форму вільного самовираження автора, як продуктивний шлях пізнання істини; по-друге, через духовний зв'язок ліричного героя з Україною, яка для нього є невичерпним джерелом внутрішніх сил і духовної волі.

Ключові слова: візія, мотив, домінанта, свобода, національна ідентичність, особистість, ліричний герой.

Анотация

А. ЕРМОЛЕНКО. МОТИВ СВОБОДЫ – ДОМИНАНТА ТЮРЕМНОЙ ЛИРИКИ ИВАНА САВИЧА

В статье рассматривается мотив свободы в сборнике стихов «Крізь полярні завої» регионального поэта Донбасса Ивана Савича. В процессе анализа выявлено, что мотив свободы реализуется, во-первых, через творчество как форму свободного самовыражения автора, как продуктивный путь познания истины; во-вторых, через духовную связь лирического героя с Украиной, которая является для него неиссякаемым источником внутренних сил и духовной свободы.

Ключевые слова: видение, мотив, доминанта, свобода, национальная идентичность, личность, лирический герой.

Summary

A. YERMOLENKO. THE MOTIVE OF FREEDOM AS A DOMINANT OF THE PRISON LYRICS BY IVAN SAVICH

The article investigates the peculiarities of the prison lyrics of the poet of the regional literature of Donbass Ivan Savich for the purpose of revealing and analyzing the motive of individual freedom as the defining feature of his work. For the analysis we selected the material of the book «Through the polar turns». In the process of research it was revealed that visions of freedom are manifested, first, through creativity as a form of free personal self-expression of the author, as a productive way of knowing the truth; secondly, through a strong spiritual connection of the lyrical hero with the homeland, which becomes for him an inexhaustible source of internal forces and spiritual freedom.

Key words: vision, motive, dominant, freedom, national identity, personality, lyrical hero.